
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.63

Н. М. Конончук, к. ю. н.

**ЕВОЛЮЦІЯ КАТЕГОРІЇ «ДИТИНА» НА РІЗНИХ ЕТАПАХ
ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА**

Анотація. У праці досліджуються особливості визначення категорії «дитина», аналізуються наукові підходи до визначення даної категорії. Характеризуються історичні етапи застосування терміну у процесі розвитку суспільства.

Ключові слова: дитина; неповнолітня особа; батько; матір; правовий статус; історичний етап.

Н. Н. Конончук, к. ю. н.

**ЭВОЛЮЦИЯ КАТЕГОРИИ «РЕБЕНОК» НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ
ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА**

Аннотация. В работе исследуются особенности определения категории «ребенок», анализируются научные подходы к определению данной категории. Характеризуются исторические этапы применения термина в процессе развития общества.

Ключевые слова: ребенок; несовершеннолетнее лицо; отец; мать; правовой статус; исторический этап.

N. M. Kononchuk, Candidate of Juridical Sciences

**EVOLUTION OF CATEGORY "CHILD" ON DIFFERENT STAGES
OF HISTORICAL DEVELOPMENT OF SOCIETY**

Abstract. In the work features of definition of category "child" are investigated, scientific approaches to definition of the given category are analysed. Historical stages of application of the term in society development are characterised.

Keywords: child; minor; father; mother; legal status; historical stage.

Актуальність теми дослідження. Дитина через свій вік, фізичну та психічну незрілість не має достатнього соціального досвіду, його набуття відбувається в ході її розвитку та виховання, яке, як правило, відбувається в умовах сім'ї, родини та стає першоосновою розвитку особистості дитини. При тому вважати це проблемою однієї лише дитини чи окремо взятої сім'ї було б надто вузьким поглядом на питання глобального масштабу. Так, світове співтовариство визнає права дитини, право майбутнього покоління на здорове, гідне життя, їх нормативний захист передумовою загального права всього суспільства на стабільний розвиток. Саме тому одним з найголовніших завдань держави, яке має вирішуватися на найвищому юридичному рівні, вважається турбота про майбутнє покоління. Враховуючи це, в останні роки в науці виокремлюється самостійний напрям - «філософія дитинства», що включає теорії пізнавального та духовного розвитку дитини, теорію прав дитини, компаративні дослідження проблем дитинства в різних культурах, теорії належного місця дітей у суспільстві. У зв'язку з цим в українському законодавстві відбуваються суттєві трансформації, які відображають ціннісне переосмислення місця й значення дитини в суспільстві, а науковці висловлюють пропозиції на конституційному рівні визнати дитину найвищою соціальною цінністю

Постановка проблеми. Процес дослідження визначення категорії «дитина» викликає необхідність проведення правового та історичного аналізу щодо визначення суб'єктів, які підходять під вказану категорію.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Стан дослідження. Розвитку та аналізу категорії «дитина» в галузях цивільного та сімейного права приділяють увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці – правники. Серед них можна виділити: З. В. Ромовську, С. І. Шимон, І. В. Жилінкову, М. М. Антокольську, М. М. Дякович, Г. К. Матвеева та інших, які досліджують, аналізують та пропонують власні підходи до визначення згаданої категорії.

На сьогодні у вітчизняній сімейно – правовій літературі не повністю досліджено категорію «дитина», у зв'язку з недостатнім аналізом історичного розвитку категорії. Отже **метою** статті є простеження розвитку та еволюції категорії «дитина» та визначення її на сьогодні.

Дослідження еволюційного розвитку категорії «дитина» зумовлює пошук відповіді на питання про те, кого слід вважати дитиною та як співвідноситься поняття «дитина» із суміжними категоріями – «малолітня особа», «неповнолітня особа». В енциклопедичній літературі терміни «дитина (діти)» та «неповнолітні» вживаються як ідентичні; термін «діти» трактується як «особи, які не досягли повноліття», тобто віку, з яким закон пов'язує виникнення повної цивільної дієздатності. Отже, головною ознакою, яка відрізняє дитину від дорослого, є недосягнення віку вісімнадцяти років.

Аналіз юридичної літератури свідчить, що наукове тлумачення даної категорії майже відсутнє; міжнародні угоди визначають дитину через термін «людська істота», але в Україні він викликає несприйняття, тому було вирішено змістити акценти: «дитиною є особа» [1, с. 135]. Але більшість науковців спираються на нормативне визначення поняття «дитина».

Відповідно до ст. 1 Конвенції про права дитини, «дитиною є кожна людська істота, яка не досягла 18-річного віку, якщо за законом, що застосовується до даної особи, вона не досягає повноліття раніше». Закон України «Про охорону дитинства» у ст. 1 визначає дитину як особу віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої особи раніше. Згідно з Цивільним кодексом України від 16 січня 2003р. [2] (далі – ЦК України) з досягненням повноліття фізична особа набуває повної цивільної дієздатності. До 18 років особа втрачає статус дитини, набуваючи повну цивільну дієздатність, якщо досягла 14 років і записана матір'ю або батьком дитини, або з досягненням 16 років внаслідок укладення шлюбу, або якщо вона працює за трудовим договором чи бажає займатися підприємницькою діяльністю (ст. 35 ЦКУ). Таким чином, слід констатувати, що на загальному правовому рівні, а також у сфері цивільних правовідносин особи, які до досягнення повноліття набули повної цивільної дієздатності, втрачають статус дитини, бо вони за Конвенцією про права дитини «досягли повноліття раніше», а за Законом України «Про охорону дитинства» – «набули прав повнолітньої особи раніше».

Але досягнення особою 18 років і визнання за нею повної цивільної дієздатності формально визначаються різними правовими категоріями – «повноліття» і «повна цивільна дієздатність», які визначають специфіку участі цієї групи осіб у сімейних правовідносинах [3, с. 10], де повна цивільна дієздатність аж ніяк не обумовлює повної сімейної дієздатності.

Так, Сімейний кодекс України (далі СК України) визначає в ст. 6, що «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття». Але відповідно до ст. 4 Кодексу особа, якій надано право на шлюб до досягнення 18 років, а також особа, яка народила дитину, незалежно від віку, мають право на створення сім'ї. Але чи означає це, що в разі створення сім'ї, наприклад двома неповнолітніми особами у віці 16 та 17 років, кожна з них набуде повної цивільної дієздатності, але залишиться в статусі «дитини» в сімейних правовідносинах? Формально так, але це б означало, що, по-перше, для сімейних правовідносин встановлено жорсткіші вимоги щодо набуття повної дієздатності, аніж для цивільних, що нелогічно, по-друге, що «діти» можуть створювати окрему сім'ю, хоча це не так. Немає підстав заперечувати можливість таких осіб створювати сім'ю, але з того моменту вони (оскільки це є підставою набуття повної цивільної дієздатності) повинні втрачати статус дитини в сімейних правовідносинах так само, як в інших видах правовідносин, як це передбачено в міжнародних актах та Законі України «Про охорону дитинства», у відповідність до яких слід привести й норму ст. 6 СКУ, виклавши її в такій редакції: «Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, якщо згідно з законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої особи раніше».

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Застосування в законодавстві терміна «дитина» до осіб різного віку обумовило віковий поділ: дитина, яка не досягла чотирнадцяти років, та дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [4, с. 220]. Так ст. 6 СКУ встановлює, що: 1) правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття; 2) малолітньою особою вважається дитина до досягнення нею 14 років; 3) неповнолітньою вважається дитина віком від 14 до 18 років.

Історично правове становище дитини в суспільстві залежало від того, чи має вона законне (шлюбне) походження. Так із часів Стародавнього Риму влада батька над дітьми була безмежною: він мав право розпоряджатися життям і смертю дітей, продати в рабство, застосувати будь-які покарання [5, с. 45]. Проте така необмежена батьківська влада була притаманна лише архаїчному періоду, вже Ромулу приписують упровадження обмежень права батька вбивати дитину, яка досягла трьох років. Проте батько міг продати сина в рабство за кордон, а в межах Риму віддати його в кабалу (мансірі ріум), що була специфічним видом рабства – обмежувала особу в цивільній правоздатності, зберігаючи за нею політичну правоздатність. А за Законами XII таблиць продаж сина, утретє вчинений батьком, звільняв сина з-під влади батька й практично призводив до його емансипації [6, с. 99].

В українських землях, зокрема в період Стародавньої Русі, відносини між батьками і дітьми також ґрунтувалися на верховенстві та безперечності батьківської влади. Навіть вбивство дитини не кваліфікувалося як тяжкий злочин, за нього батькові загрожувало покарання у вигляді позбавлення волі лише на один рік; дитину дозволялося бити, віддавати до монастиря [7, с. 103]. Обсяг батьківської влади в сім'ї зменшувався поступово, з розвитком суспільства й законодавства.

Особливе значення в історії мало питання про законність походження дитини, що було взяте під контроль суспільства із прийняттям християнства, яке визнавало виключно законну спорідненість. Заборонялося вважати законною позашлюбну дитину навіть у випадку укладення в подальшому шлюбу між її батьками. Згодом Звід цивільних законів Російської імперії зобов'язав визнавати дітей такими, що народжені в законному шлюбі, в таких випадках: а) за природним порядком; б) після припинення шлюбу, якщо між днем смерті батька й днем народження дитини пройшло не більше 306 днів.

Перші радянські кодифіковані акти сімейного права, зокрема Кодекс законів про акти громадянського стану, про сім'ю та опіку УРСР 1919 р., Кодекс про сім'ю, опіку, подружжя та акти громадянського стану (далі – Кодекс 1926 р.), повністю вирівнювали в правах дітей, народжених у законному шлюбі, та позашлюбних дітей. В Кодексі 1926 р. зазначалося, що основою родини є природне походження дітей, права й обов'язки дітей і батьків ґрунтуються на кровному спорідненні, а та обставина, що батьки не перебувають у шлюбі між собою під час народження або зачаття дитини, зовсім не впливає на права дітей та батьків між собою [8, с. 24].

Попри такий прогресивний крок, Кодекс 1926 р. містив і низку норм, які втілювали особливі, у певному сенсі нігілістичні погляди, що були ознакою того часу, віддзеркалювали негаразди у свідомості суспільства. Так, ст. 12 передбачала право суду, який розглядає справи про батьківство, у разі встановлення факту про те, що жінка під час зачаття дитини мала близькі стосунки з різними особами, визнати батьком одну з цих осіб і покласти на всіх інших солідарну відповідальність щодо сплати аліментів на дитину. Незабаром, на початку 30-х років, ця норма була скасована; з цього часу суд призначав стягнення на утримання дитини з однієї особи – чоловіка, який був визнаний батьком дитини. Згодом же, на початку 40-х років, Кодекс 1926 р. зазнав значних змін щодо цього питання. Так, Указом Президії Верховної Ради УРСР від 15 вересня 1945 р. було скасоване право на звернення матері до суду про встановлення батьківства та про стягнення з чоловіка аліментів на утримання дитини, яка народилася від нього поза шлюбом. Г. К. Матвєєв пояснював ці новели тим, що держава стояла на захисті законної сім'ї та робила все можливе для того, щоб сім'я була захищена від усіляких потрясінь [9, с. 15]. Безперечно, введення цих змін було політичним рішенням: закінчилася війна, більшість дітей залишилася без батька. Тому відмінності в положенні дитини, народженої в законному шлюбі, та дитини, яка народилася поза шлюбом, були вимушеними й тимчасовими заходами.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

За положеннями Кодексу про шлюб і сім'ю 1969 р. [10] визнання походження дитини за відсутності шлюбу відбувалося шляхом подання чоловіком заяви до органу ЗАГС (нині – РАЦС). При цьому таку заяву міг подати й чоловік, який перебував у шлюбі з іншою жінкою без згоди останньої [11, с. 342; 12, с. 48]. Встановлення батьківства могло відбуватися й у судовому порядку. Хоча встановлені для цього законом умови (спільне проживання та ведення спільного господарства жінки та чоловіка, участь відповідача у вихованні та утриманні дитини) викликали різногласність серед науковців. Одні схвалювали саме ці обставини, а інші їх заперечували, пропонуючи інші умови або розширення існуючих [13, с. 63]. Норми чинного нині СК України також втілюють принцип рівності прав дитини, народженої у шлюбі, та дитини, народженої поза шлюбом.

Таким чином, наслідком еволюційного розвитку правового положення дитини є встановлення прав і обов'язків батьків щодо дитини та визначення її прав у сім'ї, незалежно від факту укладення шлюбу між її батьками. Тенденції ж посилення правової охорони дітей виявилися, зокрема, у встановленні можливості юридичного визнання батьківства не лише щодо народженої, а й такої дитини, яка зачата, але ще не народилася (ч. 1 ст. 126 СКУ). Вершиною еволюції цього юридичного питання стало прийняття 15 жовтня 1975 р. Європейської конвенції про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, до якої в 2009 р. приєдналася й Україна [14].

Загалом у літературі здійснено періодизацію розвитку правового статусу дитини в суспільстві й виділено три етапи: перший – період до 1917 р., коли дитина була об'єктом батьківської влади; другий – з 1917 р. по 1990 р., коли дитина виступала об'єктом державної політики; третій – сучасний, коли дитина визнана суб'єктом суспільних відносин [15, с. 9–10]. В українській правовій думці виділено сім таких періодів, останній з яких починається з 1991 р. в незалежній Україні [16, с. 6].

Висновки. Ставлення до дитини, зокрема до її природних та суб'єктивних прав, є тією ознакою, яка характеризує рівень духовності і гуманності суспільства. Рівень життя та цивілізованості держави визначається тим, як живуть у ній діти, ступенем суспільної уваги до них та їх правової захищеності. Пильну увагу цій проблемі приділяє міжнародна спільнота де захист прав дітей – це самостійний предмет міжнародного співробітництва, що входить в єдиний інститут міжнародного захисту прав людини. Принцип поваги до прав людини закріплено в Загальній декларації про права людини, де продекларовано рішучість народів «знову утвердити віру» в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості.

В незалежній Україні слід виділити два періоди розвитку правового статусу дитини в суспільстві: перший – період визнання дитини повноцінним суб'єктом правовідносин (з моменту ратифікації Конвенції про права дитини, з 1991 р.); другий – період визнання пріоритету дитини в суспільстві, коли з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток охорону дитинства визнано стратегічним загальнонаціональним пріоритетом (прийняття Закону України «Про охорону дитинства», з 2001 року). Адже провідним принципом сімейно-правового регулювання є пріоритет інтересів дитини, що означає максимальне врахування інтересів дитини державою при встановленні правил поведінки суб'єктів сімейних правовідносин, підкорення таким інтересам поведінки батьків, осіб, які їх замінюють, та інших повнолітніх членів сім'ї у відносинах з дітьми та між собою.

Література

1. Ромовська, З. В. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар / З. В. Ромовська. – К. : Ін Юре, 2003. – 528 с.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
3. Бахтиаров, И. П. Физические лица как субъекты семейных правоотношений : монография / И. П. Бахтиаров. – М. : ЮНИТИ–ДАНА ; Закон и право, 2011. – 119 с.
4. Коваль, А. Права дитини в концепції Станіслава Дністрянського / А. Коваль // Охорона дитинства: Дитяче право : Теорія, досвід, перспективи : зб. наук. праць. – О. : Юрид. літ., 2001. – 220 с.
5. Підопригора, О. А. Римське приватне право : підручник / О. А. Підопригора, Е. О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.
6. Харитонова, О. І. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції / Е. О. Харитонов, О. І. Харитонова. – Х. : Одіссей, 2002. – 592 с.
7. Антокольская, М. М. Алименты на содержание детей / М. М. Антокольская // Российская юстиция. – 1995. – № 3. – С. 36–38.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

---

8. Кодекс законів про сім'ю, опіку, подружжя та акти громадянського стану (за станом на 31 травня 1926 р.) // Всеукраїнський Центральний виконавчий комітет. – Х., 1926. – 367 с.
9. Матвеев, Г. К. История семейно-брачного законодательства Украинской ССР / Г. К. Матвеев. – К. : Изд. КГУ, 1960. – 64 с.
10. Кодекс про шлюб та сім'ю України 1970 р. (втратив чинність з 01.01. 2004 р.) // Відомості Верховної ради УРСР. – 1969. – № 26. – Ст. 204.
11. Червоний, Ю. С. Кодекс о браке и семье Украины : науч.-практ. ком. / Ю. С. Червоний. – Х. : Одиссей, 2000. – 480 с.
12. Пушкин, А. О. Некоторые вопросы совершенствования правового статуса лиц как субъектов семейных отношений. / А. О. Пушкин, Л. Кузмичева Цивилистические проблемы правового статуса личности в социалистическом обществе. – С., 1982. – 70 с.
13. Зайчук, О. В. Теорія держави і права : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 287с.
14. Про ратифікацію Європейської конвенції про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом : Закон України від 14.01.2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 27. – Ст. 348.
15. Гольшева, Л. Ю. Правовое положение детей в России : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Гольшева Людмила Юрьевна. – Ставрополь, 2002. – 158 с.
16. Опольська, Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Н. М. Опольська. – К., 2010. – 22 с.

Надійшла 3.10.2017